

ВСТУП

РОЗДІЛ 1

ТЕОРЕТИКО-МЕТОДОЛОГІЧНІ ЗАСАДИ ДОСЛІДЖЕННЯ ВІКТИМНОЇ ПОВЕДІНКИ ПІДЛІТКІВ

1.1. Визначення та характеристика віктимної поведінки

1.2. Причини та чинники, які сприяють поведінковій віктимізації підлітків

1.3. Психологічні та соціальні наслідки віктимної поведінки для підлітків

Висновки до першого розділу

РОЗДІЛ 2

СПЕЦИФІКА ВІКТИМНОЇ ПОВЕДІНКИ ПІДЛІТКІВ У СИСТЕМІ СУСПІЛЬНИХ ВІДНОСИН

2.2. Особливості інституційної підтримки підлітків та заходи протидії їх віктимізації

2.1. Фактори ризику та захисту в контексті віктимної поведінки підлітків

Висновки до другого розділу

РОЗДІЛ 3

МЕТОДИ СОЦІАЛЬНОЇ ПРОФІЛАКТИКИ ВІКТИМНОЇ ПОВЕДІНКИ

3.1. Значення соціальної профілактики в управлінні віктимною поведінкою підлітків

3.2. Основні стратегії і підходи у соціальній профілактиці віктимної поведінки підлітків

3.3. Програма соціально-профілактичних заходів з попередження віктимної поведінки підлітків

Висновки до третього розділу

ВИСНОВКИ

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

АНОТАЦІЯ

Велиган Д.Л. Форми та методи соціальної профілактики віктимної поведінки підлітків. Рукопис.

Дослідження на здобуття освітньо-кваліфікаційного рівня магістра за спеціальністю 231 Соціальна робота. Західноукраїнський національний університет. Тернопіль, 2023.

У магістерській роботі розглядаються причини, чинники й наслідки віктимної поведінки підлітків, розглядаються інституційні передумови підтримки підлітків та шляхи протидії їх віктимізації, уточнюються фактори ризику та захисту проявів віктимної поведінки. Розглянуто ключові стратегії та тактики соціальної профілактики віктимної поведінки, а також запропоновано програму соціально-профілактичних заходів у системі попередження ризикованих форм поведінки, наслідком яких є небажана віктимність підлітків.

ANNOTATION

Velyhan D. L. Forms and methods of social prevention of adolescent victim behavior. Manuscript.

Research for obtaining the educational qualification level of a master in the specialty 231 Social work. Western Ukrainian National University. Ternopil, 2023.

The master's work examines the causes, factors and consequences of adolescent victim behavior, examines the institutional prerequisites of adolescent support and ways of countering their victimization, specifies the risk factors and protection of manifestations of victim behavior. The key strategies and tactics of social prevention of victim behavior are considered, as well as a program of social preventive measures in the system of prevention of risky forms of behavior, the consequence of which is unwanted victimization of teenagers, is proposed.

ВСТУП

Актуальність теми дослідження. У сучасному українському суспільстві віктимна поведінка підлітків стала серйозною загрозою, яка вимагає пильної уваги та активних дій з боку суспільства та влади. Надмірне споживання алкоголю і наркотиків також є важливою проблемою серед підлітків в Україні. Це призводить до проблем зі здоров'ям, навчанням та соціальною інтеграцією.

Зростає кількість підлітків, які відчують невпевненість у собі та депресію, що може сприяти поширенню самогубств серед молоді. До цих загроз приєднується вплив соціальних мереж та медіа, які підштовхують підлітків до ризикованої поведінки або негативно впливають на їх самопочуття.

У боротьбі з цією загрозою важливо впроваджувати програми соціальної профілактики, підвищувати обізнаність батьків, навчальних закладів і суспільства в цілому щодо цих проблем. Також потрібна підтримка психологів та соціальних працівників, які могли б допомогти підліткам подолати емоційні та психологічні труднощі.

Загроза віктимної поведінки підлітків у сучасному українському суспільстві вимагає комплексного підходу і спільних зусиль усіх зацікавлених сторін суспільства для забезпечення безпеки та добробуту молодого покоління.

Актуальність цього питання підкреслює необхідність об'єднання зусиль державних і недержавних організацій, освітніх установ, батьків та молоді самої для розробки та впровадження ефективних програм профілактики віктимності. Гарантування безпеки та добробуту молодого покоління стає надзвичайно важливою складовою соціального розвитку країни, і лише комплексний підхід може забезпечити успішну боротьбу з цією загрозою.

Стан дослідження проблематики. На сучасний момент зростання числа підлітків, які стають жертвами, визнається проблемою, що наочно розглядається та розв'язується вченими як з України, так і за її межами. Це спонукало дослідників переглянути вибір відповідних форм та методів соціальної профілактики віктимного способу поведінки серед підлітків.

Наприклад, такі науковці, як Т. Ф. Алексеєнко, О. О. Андроннікова, М. А. Галагузова, Л. Г. Захарова, Ф. А. Мустаєва, В. І. Полубинський, Д. В. Рівман, М. В. Шакурова, провели дослідження ключових понять та особливостей ризиків віктимізації. Актуальні аспекти профілактики віктимності серед підлітків висвітлені у роботах інших вчених, таких як С. А. Белічева, В. І. Загвязинський, А. В. Мудрик, Р. В. Овчарова, М. А. Одинцова, В. В. Терпелюк, Г. Й. Шнайдер.

Мета роботи полягає у з'ясуванні й обґрунтуванні особливостей детермінації віктимної поведінки підлітків та розробка заходів соціальної профілактики віктимної поведінки.

Об'єкт дослідження: віктимна поведінка підлітків.

Предмет дослідження: форми, методи, засоби, технології соціальної профілактики віктимної поведінки підлітків

Завдання дослідження:

1. розкрити сутність віктимної поведінки як психологічного та соціального феномену;
2. визначити причини, чинники та наслідки віктимної поведінки підлітків;
3. обґрунтувати особливості інституційної підтримки підлітків та протидії їх віктимізації;
4. окреслити фактори ризику та захисту проявів віктимної поведінки;
5. визначити ключові стратегії і напрямки соціальної профілактики віктимної поведінки підлітків;
6. розробити практичні рекомендації щодо мінімізації ризиків віктимізації підлітків.

Методи дослідження: аналіз і узагальнення даних наукової літератури, що стосуються феноменології віктимної поведінки, її передумов, чинників та факторів підтримки. Проведений аналіз включав оцінку впливу різних рівнів та видів віктимної особистості, від індивідуальних до інституційних.

Теоретичне значення полягає у розширенні та уточненні наукових знань щодо процесу віктимізації підлітків, глибшого розуміння механізмів, які

детермінують набуття віктимного досвіду. Додатково, теоретичне значення полягає в розкритті понять віктимології, що сприяє побудові концепцій та теоретичних моделей для подальшого розвитку сучасних стратегій профілактики та взаємодії з віктимізованими підлітками.

Практичне значення дослідження полягає у можливості формування бази для створення програм соціальної профілактики, спрямованих на попередження віктимної поведінки серед підлітків, слугувати основою для розробки рекомендацій та матеріалів для включення в навчальні програми шкіл та інших освітніх установ, надати інформацію та рекомендації для батьків та родин з метою підвищення освіченості щодо віктимної поведінки та встановлення ефективних комунікаційних стратегій в сім'ї.

Структура кваліфікаційного дослідження обумовлена його змістом, відповідає поставленій меті та розв'язанню визначених завдань, складається із вступу, трьох розділів, висновків до кожного розділу, загальних висновків, списку використаних джерел. Загальний обсяг дослідження складає 54 сторінки. За результатами дослідження опубліковані 2 тези.

РОЗДІЛ 1

ТЕОРЕТИКО-МЕТОДОЛОГІЧНІ ЗАСАДИ ДОСЛІДЖЕННЯ ВІКТИМНОЇ ПОВЕДІНКИ ПІДЛІТКІВ

1.1. Визначення та характеристика віктимної поведінки підлітків

Розпочати теоретичний аналіз проблеми віктимності доцільно з уточнення ознак «жертви». Якщо в кримінальній віктимології мова йде про жертву злочину, то сучасна віктимологія розглядається як комплексне учіння про осіб, що знаходяться у кризовому стані й заходи допомоги таким жертвам. Мова може йти не тільки про жертв злочинів, але й жертв економічного й політичного відчуження, біженців, тощо. «Віктимність, як психологічна категорія щільно увійшла до повсякденного життя сучасної людини, наприклад, в рамках політичних, соціально-економічних відносин у суспільстві, в наслідок чого, простежується значна віктимізація населення, а також прояви конформності, відносно поглядів на зростання рівня конфліктів, злочинності, протиправної поведінки, зниження норм моралі» [1, с. 105]

Серед базових категорій віктимології виокремлюють поняття «віктимність особистості», «віктимна поведінка», «віктимізація», «віктимологічне запобігання» тощо. Необхідно зазначити, «що під віктимною розуміють таку поведінку, за якої жертва певним чином сприяє скоєнню злочину, свідомо чи несвідомо створює об'єктивні та суб'єктивні умови для криміналізації, зневажаючи запобіжними заходами». Основною характеристикою віктимної поведінки є виконання конкретних дій або бездіяльність, які призводять до того, що особа опиняється в ролі потерпілої, в ролі жертви. «У сучасному тлумаченні термін «жертва» вказує на особу чи певну спільноту людей, які безпосередньо чи опосередковано стали об'єктом будь-якої шкоди внаслідок кримінального втручання» [2, с. 137-138].

Питання, що стосуються різних типів жертв несприятливих умов соціалізації розглядаються в соціології, соціальній психології, психіатрії. У

руслі соціально-психологічної галузі визначають віктимологію (від лат. Victim – жертва і грец. Logos – слово, поняття, учення) як галузь знань, що вивчає різні категорії людей – реальні або потенційні жертви несприятливих умов соціалізації. На міждисциплінарному рівні вивчається розвиток людей з фізичними, психологічними, соціальними і особистісними дефектами і відхиленнями, а також тих, чий статус (соціально-економічний, правовий, соціально-психологічний) в умовах конкретного суспільства зумовлює або створює передумови для нерівності, для дефіциту можливостей для життєвого старту та фізичного, емоційного, психічного, культурного, соціального розвитку і самореалізації; розробляються загальні і спеціальні принципи, цілі, зміст, форми і методи профілактики, мінімізації, компенсації, корекції тих обставин, унаслідок яких людина стає жертвою несприятливих умов соціалізації [3, с. 26].

Загалом, перед дослідниками з питань попередження проявів агресії постає питання про те, наскільки вагомою є роль жертви у скоєнні проти неї злочину, чи існують індивідуальні або поведінкові особливості особистості, які провокують насильницькі дії щодо неї, чи можливо такій особистості попередити прояви агресії, спрямовані на неї [4, с. 81].

Т.М. Вакуліч визначила такі етапи формування віктимної поведінки особистості: «процес віктимізації; втрата почуття безпеки; прагнення усамітнітися, ізолюватися від людей; повторне ураження; входження у роль жертви» [5].

Виняткові риси особистості утворюються на основі позитивного чи негативного досвіду, який набувається протягом ключових етапів психосоціального розвитку. Цей процес визначається індивідуально-конституційними особливостями, такими як екстраверсія, нейротизм та психотизм, а також впливом виховання та навчання, які формують схильність до саморуїнливої поведінки. Віктимність розглядається як системна динамічна особливість особистості, що виражається в біологічних, психологічних, моральних і соціальних деформаційних відхиленнях, закріплених у звичних

формах поведінки. Ці відхилення не відповідають нормам безпеки та створюють умови для потенційної або реальної схильності особи стати жертвою, що, в свою чергу, вказує на неможливість уникнути небезпеки там, де об'єктивно це можна було б уникнути. Отже, віктимність, як властивість особистості, виявляється через її поведінку і визначає її розвиток.

Важливим надбанням дослідників віктимної поведінки індивіда є виокремлені чинники віктимізації. Ними виступають психологічні характеристики та соціально-психологічні особливості особистості

«До психологічних рис належать такі характеристики, як активність-пасивність, спрямованість, конфлікти в родині, брутальність оточуючого соціального середовища, дефіцит схвалення, відставання у розвитку інтелекту, емоційна занедбаність, знижена особистісна відповідальність, деструктивне використання фантазії та інші патологічні стани. Натомість соціально-психологічними особливостями віктимізації виступають нездатність до самозахисту або недостатня готовність до нього, особлива зовнішність, психічна або матеріальна привабливість, невпевненість у собі, негативний минулий досвід, умови життя, урбаністичне перевантаження, провокуюча або сприятлива поведінка тощо. [6]

Зауважимо, що віктимність особистості представляє собою набуті фізичні, психічні та соціальні характеристики, які сприяють або збільшують ймовірність того, що вона може стати жертвою» [7].

Віктимна поведінка – це «автоматичні або, в окремих випадках, свідомі дії особистості, які сприяють формуванню умов, в яких з'являється можливість завдати їй шкоди або заподіяти збитків насильницьким чином (через вчинення певних дій або бездіяльність, внаслідок чого особа стає жертвою); дії або бездіяльність особи, що зумовили вибір її у ролі жертви і стали приводом для вчинення злочину в конкретній життєвій ситуації» [8, с. 45].

Характеристичні ознаки віктимної особистості включають емоційну нестійкість, високий рівень тривожності, сором'язливість, високий рівень довірливості та вразливості, недостатню критичність, готовність слідувати

впливу інших, підвищену моральну відповідальність, надмірну старанність та готовність до самопожертвування. Для віктимної особистості характерне поєднання цих рис, і вияв цих якостей у поведінці провокує інших на агресію проти особи, яка має ці характеристики.

Отже, «віктимна поведінка – це вияв активності, спрямованої на провокацію агресора» [9, с. 82]. Прояви віктимності включають труднощі при прийнятті рішень, бажання отримати пораду та підтримку інших, створення ситуацій, у яких інші вирішують за них, дозвіл іншим людям управляти подіями у їхньому житті, безпорадність при критиці та несхваленні, прагнення відновити позитивне ставлення до себе за будь-яку ціну, залежність від оцінки оточуючих, відсутність відчуття власної значущості, незрозуміння та невміння висловлювати власні емоції і почуття; нахил ставити себе у центр подій та постійно розширювати власну відповідальність.

Виходячи з результатів досліджень останніх років, можна припустити, «що конкретні особи зазнають втрати, перетворюються в жертву в результаті різних за характером ситуацій» (10, с. 102)

Особи можуть стати потенційними жертвами злочину з огляду на їхні психологічні і поведінкові особливості, а також їхню рольову специфіку і групову приналежність. Психологічна нахильність до становлення жертвою передбачає наявність таких особистісних рис, як надмірна довірливість, необережність, підвищена запальність і дратівливість, агресивність, а також в поведінці – схильність до авантюризмів і нестриманих вчинків. До цієї самої групи можна віднести тих, хто, маючи психологічну нахиленину, ще й приймає певний спосіб життя, стиковуючись з тими, хто становить для них загрозу. Ми розглядаємо віктимність як психологічне відхилення, вбудоване у звичайні форми людської поведінки, що визначають потенційну або реальну схильність суб'єкта ставати жертвою.

1.2. Причини та чинники, які сприяють поведінковій віктимізації підлітків

Підлітковий період в житті людини є особливо важливим і складним. Це час, коли відбуваються значні фізіологічні, психологічні та соціальні зміни. Однією з розповсюджених проблем, які стосуються підлітків, є віктимна поведінка. Вік підлітка, за визначенням науковців, «важлива й за багатьма ознаками визначальна фаза життєвого циклу людини: у цей період трансформуються набуті нею ставлення до світу і до самої себе, розвиваються процеси самосвідомості, самопізнання і самовизначення, що насамкінець формують ту життєву позицію, з якою вона входить у доросле життя [11, с. 7].

Властивості віктимної поведінки та умови виникнення віктимності значною мірою визначаються особливостями вікового розвитку. Кожен етап життя встановлює конкретні умови розвитку та ставить певні вимоги до формування особистості. Критичні моменти, перехідні фази пов'язані з незадоволенням власним положенням, появою нових потреб, які можливо не відповідають наявним навичкам та вмінням.

Віктимна поведінка – це психологічний стан, в якому підліток демонструє негативні, деструктивні дії, спрямовані на самого себе або на інших, на самоагресію, асоціацію з антигромадянськими групами, споживання алкоголю та наркотиків, а також порушення закону. Віктимна поведінка може бути спробою підлітка впоратися зі стресом, спровокованою низькою самооцінкою, відсутністю підтримки з боку сім'ї чи оточуючих. «Терміном «віктимна поведінка» позначено свідомі або несвідомі легковажні, аморальні або протиправні дії та вчинки підлітка, які можуть слугувати приводом для вчинення злочину» (12, с. 61)

Характеристиками психологічного аспекту підліткового віку є збільшений рівень агресивності та негативного налаштування, що призводить до називання цього періоду кризовим. Причинами кризи в цьому віці є, з одного боку, руйнування попередніх уявлень про світ, які формуються на основі світогляду значущих дорослих, та створення власного світогляду. Також

важливими факторами є відмова від виконання вимог оточуючих та виникнення нових, раніше невідомих внутрішніх переживань щодо свого місця у системі міжособистісних відносин.

З іншого боку, дорослі, такі як батьки, вчителі та родичі, продовжують ставитися до підлітка як до дитини, не завжди належним чином реагуючи на його зміни. Це може викликати конфліктні ситуації та призводити до того, що підліток стає замкненим та відчуває самотність.

У віктимних підлітків, як правило, спостерігається неадекватна міжособистісна взаємодія з групою своїх ровесників. Здебільшого вони визначаються як відчужені у групі внаслідок цього залишаються ізольованими від «нормативних» однолітків. Це призводить до депривації та відсутності соціального досвіду, включаючи відсутність усвідомлення неагресивних форм взаємодії. Іншим наслідком такого відторгнення може бути участь віктимних підлітків у асоціальних групах. В результаті ці підлітки стають ще більш відокремленими від просоціальної групи та не отримують можливості вивчити необхідні для соціалізації ролі, які сприяли б їхньому самовизначенню [13, с. 142].

Фактори формування та психологічні передумови віктимної поведінки особистості включають у себе широке коло явищ, а також сукупність зовнішніх та внутрішніх чинників, що обумовлюють психологічні особливості прояву віктимної поведінки.

«Доречно виокремити декілька сфер, в яких підлітки відчувають найбільші труднощі, а їх невирішеність частіше за все призводить до того, що у нього підвищується ступінь конфліктності та віктимної уразливості» [14, с. 80-81].

Перша сфера, в якій виникають проблеми – це поведінкова. Відсутність розвинутої рефлексії, внутрішньої потреби все аналізувати й ухвалювати правильне рішення, невміння використовувати адекватні способи поведінки в комунікації призводить до того, що підлітки або прагнуть уникнути цих проблем, або поведуть себе вкрай нестабільно. Другою сферою, в якій

відбуваються зміни, є афективна. Вона характеризується емоційною лабільністю, фрустрованістю, невисокою толерантністю. Ці явища обумовлюють швидку появу у підлітка відчуття підвищеної тривоги. Третя сфера – це мотиваційно-потребова, яка також впливає на появу конфліктності в підлітковому віці. Підліток прагне самостійності, відповідно починає блокувати потребу в захищеності, бажає навчитися захищатися сам, але зможе це не одразу, відтак починає коливатися, з'являється невпевненість в собі, в своїх силах, позиціях, а звідси потреба визнання в тій референтній групі, в яку він потрапив або намагається в ній перебувати. Четверта сфера – це когнітивна, яка характеризується надочікуванням від інших, а нереалізованість очікування зумовлює виникнення негативних емоцій. Відчуття нестійкості посилюється від стандартних дорослих установок.

«Ще одним чинником віктимізації підлітків виступає так звана деперсоналізація. Специфіка переживання труднощів соціально-економічної та екологічної ситуації впливає на особливості психічного розвитку в підлітковому віці в плані становлення неадекватних форм соціальної взаємодії, зокрема сприяє виникненню в деяких випадках віктимних установок та посилює тенденції до віктимних форм поведінки у потенційно конфліктних ситуаціях» [15, с. 81].

Встановлено, що факторами, які призводять до вразливості підлітків, є поєднання тривожності, агресивності і навіюваності. Віктимізуючий вплив тривожності виникає через сприйняття навколишнього середовища як невизначеного і ворожого. Підліток може реагувати на тривогу спробами захистити себе, і ці захисні механізми не завжди мають конструктивний характер. Вплив агресії полягає в активній провокації насильства. Поведінка, що спричиняє агресивність, може стати чинником, який підштовхує інших до віктимізації. Вплив навіюваності пов'язаний з негативним ставленням до себе та невпевненістю підлітка. Ці внутрішні переконання можуть призводити до ситуацій, де підліток може стати об'єктом віктимізації.

Важливою складовою формування віктимності є неусвідомлені бажання та потяги підлітка, якими, через особливості вікового розвитку, він управляє менш ефективно, ніж доросла людина.

Зміни в інтелектуальній сфері підлітків сприяють виникненню ідеалістичних уявлень з ідеологічним спрямуванням. У віктимних підлітків спостерігається тенденція ідеалізувати особи з владою, що створює ілюзію захищеності та стабільності, якщо така особа виявляє підтримку або увагу до підлітка. Віктимні підлітки важко сприймають ситуації оцінки, зберігаючи свою самооцінку шляхом наслідування дій «статусного» агресора або повністю підкорюються експлуатації в обмін на прийняття групою.

Варто виокремити фактори віктимізації підлітків у сімейних стосунках. Зупинимося на наступних аспектах.

1) Психічні особливості батьків, які впливають на емоційний стан дитини і їх взаємодія з ним, що містить порушення емоційно-психологічних аспектів, таких як надмірна турботливість, тривога, відчуття самотності, що призводить до формування у дитини почуття меншовартості, тривожності та некоректної оцінки подій навколо;

2) Фізичне покарання та психологічне насильство від батьків, прояви жорстокості, некоректні зауваження та занадто критичне ставлення, які виникають як компенсація нервового напруження батьків, викликаного їхньою незадоволеністю;

3) Порушення особистісних (психічних та фізичних) меж дитини, афективні вияви, які можуть вести до хаотичності у житті сім'ї та постійного відчуття провини серед її членів;

4) Соціально-економічний статус родини впливає на рівень віктимізації підлітка. Низькі матеріальні ресурси, несприятливі умови проживання та сімейний статус можуть призводити до підвищеної вразливості підлітка в групі ровесників. Розлучення батьків, недостатня соціально-матеріальна підтримка можуть спричинити невротизацію та соціальну ізоляцію матері, що може впливати на дітей у формі жорстокого поводження або глибокого почуття

провини, навіть до професійної депресії. Молодий вік батьків, фінансова нестабільність, низький рівень освіти та неадекватні уявлення про дитину можуть призводити до нерозуміння або ігнорування її потреб, а також до відторгнення та віктимізації.

Особливості сімейного виховання відіграють важливу роль у формуванні віктимної поведінки. Розходження та неузгодженість ролей та цінностей у сім'ї, недорозуміння моральних принципів, конфлікти взаємин між батьками та дітьми або між самими батьками можуть збільшувати ризик сексуальних домагань з боку батьків чи інших родичів до дитини. Зловживання алкогольними напоями одного чи обох батьків може призводити до формування співзалежних стосунків, занедбаності дітей та насильницького поводження з ними.

«Визначальна роль у сприянні збільшенню віктимності належить пережитому насильству в дитинстві або підлітковому віці. Представники різних теоретичних підходів підкреслюють негативний вплив фізичного (включаючи сексуальне) та психічного насильства на особистість та психіку підлітка. Цей вплив може проявлятися через побиття, знущання, сексуальні домагання, тілесні ушкодження, приниження, маніпулювання та образливі висловлювання. [13, с. 60].

Формування віктимності значно поглиблюється через регулярне порушення фізичних та емоційних меж в результаті насильства, перенесеного в дитинстві або підлітковому віці. Травматичний досвід стає хронічним, викликаючи зміни в сприйнятті власного тілесного «Я». У таких осіб характеризуються крихкі границі, і вони відчують себе нестійкими та вразливими перед будь-яким зовнішнім втручанням. Сексуальна травма у дитинстві може призводити до «втрати базової довіри до себе та світу», що віктимізує особистість.

Відповідно до досліджень психологів і соціальних педагогів, соціальні фактори в підлітковому віці, такі як аморальний спосіб життя батьків, низьке матеріальне забезпечення сім'ї, бездомність, емоційна депривація дитини,

неадекватні взаємини з однолітками, негативне ставлення вчителів, повертає до антисоціальних груп, а також наявність фізичних або психічних дефектів, сприяють формуванню віктимної особистості. Ці чинники визначають створення неадекватної самооцінки, високого рівня тривожності та агресивності, емоційно-вольової нестійкості, що впливає на готовність стати жертвою насильства.

Психологічні аспекти формування віктимності та віктимної поведінки включають недостатню зрілість моральних переконань, підвищений егоцентризм, кризу ідентичності, негативну або несформовану концепцію «Я», деперсоналізацію та дереалізацію у сприйманні себе та оточуючих. Також до таких аспектів відносяться схильність до опору, протесту та боротьби проти авторитетів, недостатній рівень управління труднощами, суперечливий та непередбачуваний характер, прагнення до нових та ризикованих відчуттів, неадекватна реакція та схильність до перебільшення важливості проблеми, загострене прагнення почуватися дорослим, підвищена тривожність щодо пубертатних змін та прийняття власної сексуальності. Ці аспекти впливають на здатність підлітка вирішувати конфліктні ситуації та самостійно контролювати свої емоції.

Таким чином, підлітковий період є ключовим для формування особистісних рис, які можуть збільшувати ймовірність віктимності в поведінці підлітка. Це обумовлено емоційною нестабільністю, несформованістю адекватного сприймання світу та власного місця в ньому, а також негативним впливом асоціальної групи однолітків, деструктивними сімейними стосунками та стилями сімейного виховання.

Отже, віктимологічні дослідження щодо неповнолітніх осіб, проведені впродовж останніх років, дозволяють зробити такі узагальнення. По-перше, формуванню віктимної поведінки підлітків сприяє вплив комплексу факторів: психо-фізіологічного, що включає специфічні особливості підліткового віку, статеві та рольові відмінності; індивідуально-психологічного, що охоплює особливості самооцінки, здатність до емпатії, рівень суб'єктивного контролю,

відчуття соціальної підтримки, тривожність, комунікативні властивості, радикалізм, рівень фрустрації, самозаглиблення та інше; і соціально-психологічного, яке визначає стійкий зв'язок між агресивністю, директивністю та непослідовністю батьків і віктимністю підлітка.

По-друге, ключовими факторами віктимізації підліткової поведінки є стратегії сімейного виховання та відсутність відчуття соціальної захищеності у підлітка, що ускладнене його віковими особливостями. Значущим елементом у віктимізації підлітка є його взаємодія з батьком.

По-третє, існують чіткі взаємозв'язки між психологічними особливостями підлітка, характером сімейного виховання та специфікою (проблемністю) його поведінки.

По-четверте, крім факторів, що сприяють віктимній поведінці підлітків, існують також чинники іншої спрямованості. Одними з основних є доброзичливість і позитивний інтерес з боку батька, а також послідовність, систематичність і демократизм відносин із матір'ю. Важливою роллю визначається рівень соціалізації особистості, оскільки поглиблене включення у соціум формує впевненість у собі, незалежність, емоційну стійкість, самоконтроль тощо емпатійність і доброзичливість. [16, с. 108-109, 17, с. 248-249]

1.3. Психологічні та соціальні наслідки віктимної поведінки для підлітків

Віктимна поведінка серед підлітків визначається не лише як акт суб'єктивного переживання жертви, але й як інтерактивний процес, що включає в себе психологічні та соціальні аспекти. Ця проблема має серйозні наслідки як для самого підлітка, так і для суспільства в цілому і вимагає докладного вивчення та конкретизації для розробки цілеспрямованих заходів і підходів до підтримки та реабілітації постраждалих. Зазначається, що індивідуальна віктимність – це особливість конкретної особи, яка визначається сукупністю

соціальних, психологічних і біофізичних факторів, що збільшують ймовірність того, що у конкретній життєвій ситуації вона може стати жертвою злочину. Масова віктимність, яка визначається об'єктивно існуючою спільнотою, характеризується практично аналогічними показниками злочинності, такими як рівень, структура та динаміка [18, с. 182]. Відповідно, варто говорити про психологічні та соціальні наслідки віктимної поведінки підлітків, які володіють власною специфікою.

Психологічні аспекти віктимної поведінки підлітків можуть виявлятися в ряді психічних розладів, серед яких важливе місце займають посттравматичний стресовий розлад та депресія. Зазначимо, що підлітки, що стали жертвами, можуть переживати інтенсивний стрес, який може впливати на їхню емоційну стабільність та самооцінку. Такі особи найчастіше мають труднощі у встановленні позитивних відносин з оточуючими, що може призвести до відчуття відчуженості та неприйнятності.

Спостереження психологічних наслідків віктимної поведінки у підлітків вказують на те, що такі особи мають тенденцію до агресивної поведінки та виявляються менш адаптованими в соціумі. Це може відобразитися у навчальних досягненнях, адаптації до різних соціальних груп та розвитку соціальних навичок. Окрім того, вони можуть переживати проблеми із самовизначенням та формуванням власної ідентичності через негативний вплив віктимізації.

З психологічного погляду важливо враховувати індивідуальні особливості підлітка та його реакції на стресові ситуації. Інтеграція терапевтичних підходів, таких як когнітивно-поведінкова терапія, арт-терапія та психотерапія, може сприяти зниженню рівня тривожності та депресії у підлітка. Створення безпечного простору для висловлення емоцій та сприяння розвитку позитивних механізмів саморегуляції є ключовими компонентами психологічної підтримки.

Соціальні наслідки віктимної поведінки підлітків також є значущими. Перш за все, це може призвести до формування соціальної норми, в якій

прийняття насильства та несправедливості стає частиною культурного оточення. Такі підлітки можуть стати жертвами стигматизації та виключення з соціальних груп. Важливо враховувати, що віктимність може визначити довгостроковий соціальний статус особи, позначаючи її життєвий шлях та можливості. Соціальні аспекти віктимної поведінки включають в себе важливу роль у встановленні здорових міжособистісних відносин. Спільнота, освітні установи та сім'я відіграють важливу роль у формуванні адаптивних соціальних навичок у підлітків. Проактивна роль педагогів та батьків у розвитку емпатії та конструктивного конфліктного врегулювання може зменшити ризик відторгнення та допомогти у включенні постраждалих в соціальне середовище.

Віктимна поведінка може привести до формування негативних стереотипів та паттернів в суспільстві. Підлітки, які навчаються переживати насильство чи знущання, схильні вибирати подібні стратегії взаємодії в подальшому, що може стати початковим етапом для розвитку насильницьких відносин в дорослому віці та сприяти циклу насильства в сім'ї та суспільстві загалом.

Загалом, психологічні та соціальні наслідки віктимної поведінки підлітків становлять серйозний виклик для суспільства, розуміння яких важливо для розробки ефективних стратегій профілактики та підтримки жертв. Сприяння психічному та соціальному відновленню підлітків, що пережили віктимність, є важливою складовою створення безпечного та емпатійного оточення для всіх членів суспільства. Конкретизація підходів також пов'язана з урахуванням гендерних та культурних аспектів віктимності. Важливо враховувати, що підлітки різних статей та культур можуть виявляти різні стратегії подолання віктимної поведінки. Створення інклюзивних програм та ресурсів, що враховують різноманітні потреби індивідів, може сприяти більш ефективній допомозі. Спільні зусилля, громади, освітніх установ і громадських організацій, органів державної влади можуть вирішити цей соціальний виклик, сприяючи створенню безпечного та дружного середовища для підростаючого покоління.

Загалом, «віктимну поведінку підлітків доцільно розглядати як складну систему взаємодії між підлітком і навколишнім оточенням (людьми, ситуаціями, обставинами), що характеризується неадекватними стратегіями, внаслідок чого відбувається перетворення підлітка з жертви потенційної в реальну» [19, с. 77].

Прояви віктимної поведінки у підлітка можуть бути активними, коли він своїми діями (наприклад, демонстрацією надмірної рішучості, конфліктності чи імпульсивності) провокує агресора. Також ця поведінка може мати пасивний характер, коли ризик стати жертвою для підлітка зростає через його бездіяльність у суттєвих ситуаціях (наприклад, вияв надмірної сором'язливості, пасивності, безпорадності або страху).

Небезпека віктимності підлітків виникає через труднощі у встановленні міцних міжособистісних зв'язків, поверховості почуттів, властивості жити за вказівкою, а також з виявів грубого порушення дисципліни, таких як провокативна поведінка, безвідповідальне ставлення до себе та оточуючих, необдуманість вчинків, недостатня зайнятість, що може призвести до вчинення крадіжок, бродяжництва та інших негативних дій. У дослідженнях встановлено, «що віктимні учні повільно реагують на зауваження дорослих, менше гнучкі щодо позитивного та більше до негативного впливу довколишнього середовища, ризиковані, недостатньо критичні, мають низький рівень самоконтролю, складно засвоюють позитивний досвід поведінки і дій, позаяк не мали його у своєму житті. Такі підлітки є потенційними учасниками асоціальних угруповань, що є серйозною перешкодою для конструктивного розвитку суспільства» [20, с. 179].

Становлення віктимної поведінки у підлітків може призвести до серйозних наслідків як для самих підлітків, так і для їхнього оточення. Підлітки, які проявляють ознаки віктимності, жертвують своєю особистістю заради того, щоб отримати прийняття в сім'ї чи найближчому оточенні. Віктимна поведінка підлітків, базується на взаємодії таких рис, як агресивність, тривожність і навіюваність. «Отже, на формування віктимної поведінки

підлітків впливають індивідуально-психологічні особливості, такі як характер, темперамент, психічний настрій, почуття. До них належать: специфічні підліткові комплекси, неадекватна самооцінка, порушення ціннісних орієнтацій, сексуальні девіації, наявність травматичних подій» [21, с. 174], а також депривація як чинник формування віктимності [22].

Віктимна поведінка підлітків викликає такі наслідки:

- Зростання можливості стати об'єктом насильства чи злочину.
- Порушення взаємин з батьками, друзями та вчителями.
- Погіршення успішності в навчанні.
- Порушення психічного здоров'я та дестабілізація загального стану емоційного фону.

Отже, «віктимність підлітка виникає у процесі віктимізації. В основі віктимності лежить соціально-психологічний механізм, оснований на взаємодії соціальних (комплекс соціальних умов, що мають віктимогенний потенціал) і психологічних факторів (індивідуальні особливості, які виявляються на індивідному та особистісному рівнях)» [23, с. 168].

Висновки до розділу 1

Висвітлено широкий спектр віктимології, який, за визначенням, виходить за межі розгляду лише жертв злочинів, але також охоплює економічне й політичне відчуження, стан біженців тощо. Зазначено, що віктимність суттєво впливає на сучасне суспільство, проявляючись в політичних, соціально-економічних відносинах та призводить до значної віктимізації населення. Виділено базові категорії віктимології, такі як «віктимність особистості», «віктимна поведінка», «віктимізація», «віктимологічне запобігання». Підкреслено, що віктимність не лише входить у повсякденне життя, але й виявляється як психологічна категорія, впливаючи на біологічні, психологічні, моральні і соціальні аспекти особистості. Наголошено на процесі формування віктимної поведінки, визначено її етапи, включаючи віктимізацію, втрату

почуття безпеки, прагнення усамітнюватися, повторне ураження та входження у роль жертви. Висвітлено питання ролі жертви у скоєнні злочину, можливостей попередження агресії та виявлення індивідуальних особливостей, які можуть провокувати насильницькі дії. Зазначено важливість дослідження віктимності для попередження агресії, а також виявлено чинники віктимізації та ролі психологічних та соціально-психологічних характеристик у цьому процесі.

Підлітковий період є ключовим етапом у житті людини, в якому відбуваються значні фізіологічні, психологічні та соціальні зміни. Розповсюджена проблема віктимної поведінки визначається особливостями вікового розвитку та може бути спробою підлітка впоратися зі стресом та невизначеністю цього періоду. Психологічні аспекти підліткового віку, такі як збільшений рівень агресивності та конфліктності, впливають на формування віктимної поведінки. Недорозуміння з боку дорослих та відсутність підтримки можуть сприяти розвитку вразливості та соціальної ізоляції у підлітків. Фактори формування віктимної поведінки включають різні сфери, такі як поведінкова, афективна, мотиваційно-потребова та когнітивна, що можуть викликати конфліктні ситуації та високий рівень вразливості. Деперсоналізація та поєднання тривожності, агресивності і навіюваності також визначають вразливість підлітків. Усвідомлення цих аспектів може сприяти ефективному вирішенню проблем віктимної поведінки та покращенню якості життя підлітків.

Віктимна поведінка підлітків визначається комплексно, враховуючи як психологічні, так і соціальні аспекти, і має серйозні наслідки для їхнього самопочуття та адаптації у суспільстві. Індивідуальна та масова віктимність визначаються різними факторами, що підкреслює необхідність розробки цілеспрямованих заходів для підтримки та реабілітації постраждалих. Психологічні наслідки включають ризик психічних розладів та агресивної поведінки, водночас із соціальними наслідками, такими як стигматизація та

виключення з соціальних груп. Розуміння цих аспектів є ключовим для розробки ефективних стратегій психологічної та соціальної підтримки підлітків, сприяючи їхньому здоров'ю та успішній соціальній адаптації.

РОЗДІЛ 2

СПЕЦИФІКА ВІКТИМНОЇ ПОВЕДІНКИ ПІДЛІТКІВ У СИСТЕМІ СУСПІЛЬНИХ ВІДНОСИН

2.2. Особливості інституційної підтримки та протидії віктимізації підлітків

В сучасному світі проблема віктимізації підлітків стає все більш актуальною, вимагаючи комплексного підходу для її вирішення. Інституційна підтримка та протидія відіграють ключову роль у створенні безпечного та підтримуючого середовища для молоді. Інституційна підтримка є важливим елементом формування здорового довкілля для підлітків. Основні інституції, такі як школи, сім'ї, медичні установи та правоохоронні органи, повинні спільно працювати для забезпечення безпеки та психологічного благополуччя молоді.

Інституційна підтримка підлітків визначається нами система заходів та стратегій, які реалізовані різними суспільними інститутами, зокрема освітніми, медичними, соціальними та правоохоронними, з метою гарантування безпеки, благополуччя та гармонійного розвитку молоді.

За визначенням науковців, «фактори віктимізації є сукупністю життєвих обставин, які, взаємодіючи із соціальною структурою конкретного регіону або території, ускладнюють процес перетворення конкретної особистості у жертву, сприяючи тим самим реалізації процесу віктимізації. Головною умовою для виникнення віктимізації, безперечно, є явища, що значно полегшують можливість виникнення конфліктів. Внутрішні, психологічні фактори віктимності, такі як потреба у власному престижі, нахиленість до ризику, емоційна нестійкість, відхилення у психічному розвитку через підвищену самооцінку, неадекватна самооцінка, не є патологічними, оскільки вони формуються в результаті помилкового виховання у сім'ї та порушення гармонії у відносинах між батьками та дітьми» [24, с. 83].

Ефективна протидія віктимізації вимагає співпраці між різними інституціями. Поліція, медичні установи, соціальні служби та освітні установи повинні обмінюватися інформацією та працювати разом для ідентифікації та реагування на випадки віктимізації. Спільна робота також сприяє ефективній розробці програм та стратегій попередження.

Інституційна підтримка та протидія віктимізації підлітків є невід'ємною частиною створення безпечного та підтримуючого оточення для молоді. Важливо, щоб інституції реагували на сучасні виклики та впроваджували ефективні стратегії спільно з метою запобігання віктимізації та надання належної підтримки тим, хто вже став жертвою. Тільки шляхом спільних зусиль інституції можуть стати справжнім стимулом для зниження віктимізації підлітків.

Відповідно школа як основна інституція відіграє ключову роль у формуванні основ життя підлітків. Важливо впроваджувати програми соціально-емоційного розвитку та конфліктології для підтримки психічного здоров'я учнів. З урахуванням швидкого темпу технологічного розвитку та соціальних змін, інституції повинні адаптуватися до нових викликів. Кібербулінг, наприклад, стає серйозною загрозою для підлітків, і школам слід впроваджувати ефективні стратегії виявлення та запобігання цьому явищу. Також важливо вдосконалювати системи психологічної допомоги для виявлення і терапії випадків віктимізації.

Школи повинні мати чіткі правила та процедури, які забороняють будь-який вид віктимізації, що може включати політику невідкладного реагування на випадки віктимізації, процедури повідомлення та розслідування інцидентів. Важливо, щоб школи створювали безпечне середовище, де підлітки відчувають, що їхні скарги будуть враховані і їхні права будуть захищені. Школи повинні мати кваліфікованих психологів або консультантів, які кваліфіковано надають підтримку підліткам, що стали жертвами віктимізації. Це може включати індивідуальні консультації, групову терапію або психологічну підтримку для всього класу, щоб допомогти підліткам з різними рівнями стресу та травм

подолати негативні ситуації. «Важливим є організація вільного часу підлітка. У даному випадку надається інформація щодо діяльності гуртків; секцій, клубів, дитячих і молодіжних організацій, щоб підліток міг вибрати собі захоплення за інтересами». [25, с. 195].

Відтак, основну мету роботи з підлітками, незалежно від того, з якими труднощами вони зіткнулися, можна визначити як забезпечення допомоги у подоланні цих труднощів, збереженні здоров'я та соціальних ресурсів, розвитку навичок, необхідних для майбутнього самостійного життя, а також визначення довгострокових цілей та початку дій для їх досягнення. При цьому, важливо розглядати питання вживання психоактивних речовин та шукати можливі рішення в контексті більш широкого соціального оточення. Адаптація підлітка у школі, виявлення можливих інтересів, інтеграція в позашкільні заняття є не менш важливими завданнями у рамках соціальної роботи [26, с. 36].

Поліція повинна мати механізми співпраці з освітніми та медичними установами для ефективного розслідування та реагування на випадки насильства чи злочинів проти підлітків. Важливо також забезпечити доступ до інформації про існуючі програми та проекти, а також про права та обов'язки підлітків у випадку віктимізації.

Створення спеціалізованих центрів чи програм для підтримки віктимізованих підлітків є важливою складовою роботи у напрямку мінімізації ризиків. Такі інституції можуть надавати конфіденційну психологічну допомогу, юридичні консультації та інші послуги для тих, хто потребує допомоги.

Забезпечення прав та захисту від віктимізації вимагає активної правозахисної роботи. Застосування ефективного законодавства, яке передбачає відповідальність за насильство чи злочини проти підлітків, є необхідним елементом протидії.

Відповідно, організації громадського сектору та соціальні служби відіграють важливу роль у підтримці та протидії віктимізації підлітків. Ось кілька особливостей їхньої роботи:

Організації громадського сектору, такі як центри підтримки жертв покликані надавати консультації та психологічну підтримку підліткам, які стали жертвами віктимізації. Вони також можуть надавати правову підтримку та допомогу в організації захисту жертв.

Організації громадського сектору можуть проводити профілактичні програми, спрямовані на попередження віктимізації та насильства серед підлітків і включати проведення тренінгів з розвитку соціальних навичок, конфліктології та розвитку емоційного інтелекту.

Після випадків віктимізації важливо забезпечити підліткам не лише психологічну підтримку, але і можливості для реабілітації. Групова терапія, підтримка ровесників та інші психосоціальні інтервенції сприяти процесу відновлення порушеного ритму життя.

Сучасне суспільство ставить перед сім'єю та батьками важливі завдання, серед яких одним із ключових є захист підлітків від віктимізації та створення безпечного простору для їхнього фізичного та психічного розвитку. Однак безпека підлітків не обмежується лише фізичними аспектами, а також включає психосоціальні аспекти, такі як захист від цькування, домагань чи інших форм негативного впливу. У цьому контексті, ключову роль відіграє сім'я, а саме батьки, які мають створити умови для відкритого спілкування та надання підтримки підліткам у разі віктимізації.

Сім'я є первинним осередком, де формується особистість підлітка. Тому важливо створити відкриту та довірливу атмосферу для спілкування. Батьки повинні виявляти інтерес до думок та почуттів своїх дітей, надаючи їм можливість вільно висловлювати свої думки та переживання. Важливо враховувати індивідуальні особливості кожного підлітка та сприяти розвитку в нього впевненості у власній цінності.

Батьки повинні бути готові слухати своїх дітей і виявляти інтерес до їхніх проблем та запитів. Важливо встановлювати відкрите спілкування, підтримуючи в підлітків віру у те, що їхні думки і почуття є важливими та

прийнятними. Це сприятиме вчасному виявленню можливих ситуацій віктимізації та дозволить вчасно реагувати на них.

У випадках, коли підліток стикається з віктимізацією, важливо, щоб батьки забезпечували емоційну та практичну підтримку. Розмови про віктимізацію повинні бути відкритими та неосудливими. Батьки мають допомагати своїм дітям розуміти, що вони не винні у тому, що сталося і допомагати шукати шляхи вирішення проблеми. «Більшість підлітків рано чи пізно пробують алкоголь і сигарети. Батькам потрібно чесно й відверто поговорити з підлітком, щоб переконатися, що ці експерименти не переросли в залежність». [27]

Забезпечення психологічної безпеки в сім'ї включає в себе не лише реагування на випадки віктимізації, а й активне формування позитивної самооцінки та стимулювання розвитку особистості. Батьки мають сприяти розвитку соціальних навичок, допомагати підліткам знаходити своє місце у світі та розвивати стратегії взаємодії з оточуючими. Сім'я та батьки відіграють ключову роль у підтримці та протидії віктимізації підлітків. Батьки мають створити відкриту атмосферу спілкування з підлітками, де діти матимуть змогу вільно висловлювати свої думки та почуття. Важливо почути їхні проблеми та стурбованість і надати підтримку у разі віктимізації.

Отже, до ключових інститутів, на які покладено завдання підтримки та протидії віктимізації підлітків, нами було віднесено освітні установи та заклади, медичні та психологічні служби, соціальні служби та організації, правоохоронні органи.

Створення безпечного та підтримуючого оточення для підлітків є завданням, яке потребує спільних зусиль інституцій. Важливо розуміти, що протидія віктимізації – це не лише відповідальність окремих організацій, але і загальносуспільне завдання. Спільна робота інституцій, громад та влади дозволить створити згуртоване середовище, яке активно протидіє насильству та забезпечує належну підтримку тим, хто її потребує. Це єдиний шлях до того, щоб інституції стали справжнім стовпом безпеки та підтримки для молоді.

Для ефективної інституційної підтримки та протидії віктимізації підлітків необхідно залучати до співпраці різні організації та установи, такі як школи, медичні заклади, правоохоронні органи, громадські організації тощо. Важливо також забезпечити доступність та доступ до інформації про існуючі програми та проекти, а також про права та обов'язки підлітків у випадку віктимізації. Загалом, інституційна підтримка та протидія віктимізації підлітків є важливим елементом в розв'язанні проблеми віктимної поведінки. Це допомагає забезпечити безпеку та благополуччя підлітків, а також створити здорове та безпечне соціальне середовище для їх розвитку.

2.1. Фактори ризику та захисту в контексті віктимної поведінки підлітків

Віктимна поведінка підлітків є складною і багатогранною проблемою, яка виникає під впливом різноманітних факторів. Для розуміння цього явища важливо досліджувати як фактори ризику, які збільшують ймовірність віктимної поведінки, так і фактори захисту, які допомагають зменшити цю ймовірність та підтримують психосоціальне благополуччя підлітка.

Розглядаючи фактори ризику зупинимо свою увагу на таких аспектах. Нестабільна сімейна ситуація, конфлікти між батьками, відсутність емоційної підтримки впливають на формування негативних тенденцій у підлітка та посилюють його схильність до віктимної поведінки. Відсутність позитивних моделей адаптивної поведінки в оточенні підлітка, стигматизація та соціальна ізоляція сприяють віктимній поведінці. Негативний вплив шкільного булінгу, відсутність підтримки вчителів та адміністрації школи спонукає підлітка до віктимної поведінки.

Психологічні аспекти знаходять свій прояв у формуванні заниженої самооцінки, депресії, тривожності та виникненні інших психічних проблем, які становлять підґрунтя віктимної поведінки. Використання ризикованих

речовин викликає залежність від наркотиків, алкоголізм впливають на рівень самоконтролю та збільшують вразливість підлітка.

Запобіжниками означених ризиків є чинники захисту. Так, сімейна підтримка, адекватна емоційна та дієва опора з боку сім'ї допомагає підліткам подолати труднощі та зберегти психічне здоров'я. Не менш важливою є педагогічна підтримка, яка знаходить свій прояв у позитивних стосунках з вчителями, використанні адекватних методів навчання, стимулюючому навчальному середовищу та можуть зменшувати ризик віктимної поведінки. Сприятливе соціальне оточення може виявитися важливим захисним фактором для індивіда, особливо під час молодіжного періоду. За наявності позитивних ролей у спільноті індивід отримує позитивні приклади поведінки та розвивати власні соціальні навички. Відповідно, активна участь у соціальних та освітніх програмах спрямованих на профілактику віктимної поведінки підтримувати підлітка в його соціальному розвитку.

Узагальнено, фактори ризику та захисту в контексті віктимної поведінки підлітків можна згрупувати у такий спосіб. До факторів ризику нами віднесено такі елементи:

Негативне сімейне середовище, прояви якого втілюються у наявності насильства, конфліктів, недостатній підтримці та недбалості в сім'ї, які сумарно створюють небезпечні умови для розвитку віктимної поведінки у підлітків. Поряд цим відсутність стабільності, емоційної злагожденості та позитивних ролей підвищують ризик становлення віктимної поведінки.

Недостатня соціальна адаптація, під якою розуміється «адекватність у відображенні безпосереднього й опосередкованих впливів соціального і природного середовища» [28, с. 32] викликає відсутність адекватного комунікаційного досвіду, відчуття відокремленості або проблеми у навчанні. Відповідно деякі підлітки можуть намагатися знайти спосіб підвищити свій соціальну статус через агресивні або протиправні дії. Такі намагання наражають молодих людей на небезпеку стати жертвою ситуації.

Відсутність навичок адекватного розв'язання конфліктів спонукає до використання агресії та насильства як способу вирішення проблем. Підлітки, які не вміють ефективно спілкуватися та вирішувати конфлікти шукатимуть інші шляхи вираження своїх емоцій, що може призвести до віктимної поведінки.

Фактори захисту знаходять свій прояв у таких проявах:

Наявність теплої, підтримуючої сімейної атмосфери, а також активна участь батьків у житті підлітка значно знижує ризик віктимної поведінки. Батьки, які виявляють емоційну підтримку, надають позитивні моделі поведінки та навчають навичкам конструктивного розв'язання конфліктів, сприяють формуванню здорової самооцінки та соціальної компетентності у підлітків.

Наявність підтримуючого соціального середовища, участь підлітків у позитивних групах та спільнотах, сприяють розвитку позитивних цінностей, навичок спілкування та конструктивного вирішення проблем допомагають у запобіганні віктимної поведінки. Наявність підтримки з боку однолітків, вчителів, тренерів або менторів зміцнює захисний потенціал підлітків.

Систематичне навчання соціальним навичкам, таким як емоційний інтелект, спілкування, емпатія та навички розв'язання конфліктів посилюють соціальну компетентність підлітків і знижують ймовірність розвитку віктимної поведінки. Програми тренування навичок соціальної взаємодії, які включають рольові ігри, тренінги та групову роботу є ефективними інструментами соціальної профілактики.

Підвищення освітнього рівня, реалізація профілактичних програм на різних рівнях освіти, включаючи школу та позашкільну освіту сприяють становленню відповідного освітнього рівня підлітків, формують їхню свідомість щодо уникнення віктимних форм поведінки, здатність до альтернативних способів взаємодії.

Соціальна медіа-грамотність сприяє розвитку навичок критичного мислення та адекватного використання соціальних медіа знижує ризик участі

підлітків у віртуальній віктимній поведінці, такій як кібербулінг, участь у сумнівних соціальних мережах. Адже як відомо «небезпечним для дітей є доступ до сайтів з аморальним змістом: в Інтернеті підлітки можуть стикнутися з неприйнятними матеріалами, що провокують виникнення ненависті, спонукають до здійснення небезпечних чи протизаконних дій» [29, с. 121]. Неповнолітні як найбільш вразлива категорія людей часто поводяться у світовій мережі віктимно, ненавмисно провокуючи стосовно себе вчинення протиправних або злочинних дій [30, с. 109].

Врахування факторів ризику та захисту є важливим етапом у розумінні віктимної поведінки підлітків. Поєднання усіх цих чинників у комплексній стратегії соціальної профілактики покликане сприяти створенню ефективних програм та підходів для підтримки психосоціального розвитку молоді та запобігання віктимній поведінці.

За визначенням науковців «детермінаційний комплекс віктимної поведінки неповнолітніх осіб складається з таких елементів, як: 1) суб'єктивний фактор ризику – причинно-наслідковий зв'язок між когнітивними стереотипами та їх потенційним впливом на обрання способу реагування на кримінально протиправну поведінку суб'єкта правопорушення; 2) умовно-ситуативні корелянти – явища та процеси об'єктивної реальності, які опосередковано або напряму впливають на поведінку особи; 3) мотиваційний механізм – поведінкові особливості кримінального правопорушника, які впливають на обрання способу реагування» [31, с. 70].

До факторів ризику віктимної поведінки можна віднести й негаразди в шкільному середовищі з поміж яких є погіршення навчальних досягнень, загострення емоційних проблем, таких як тривога, депресія, зниження самооцінки та відчуття невпевненості у собі, соціальна ізоляція, відстороненість, не бажаними і неспроможними формувати продуктивні стосунки з однолітками, порушення поведінки дисципліни в школі.

Висновки до розділу 2

Інституційна підтримка підлітків визначається системою заходів та стратегій, спрямованих на гарантування їх безпеки, благополуччя та гармонійного розвитку. Ефективна протидія віктимізації передбачає співпрацю між поліцією, медичними установами, соціальними службами та освітніми установами для ідентифікації та реагування на випадки віктимізації. Інституційна підтримка та протидія віктимізації підлітків важливі для створення безпечного середовища, інноваційних програм та стратегій попередження. Школа, як основна інституція, повинна адаптуватися до сучасних викликів, враховуючи кібербулінг та впроваджуючи програми соціально-емоційного розвитку. Школи повинні мати чіткі правила та процедури проти віктимізації та забезпечувати психологічну допомогу для учнів, які потрапили в такі ситуації. Основною метою роботи з підлітками є допомога у подоланні труднощів, збереження здоров'я та розвиток навичок для майбутнього самостійного життя. Поліція повинна співпрацювати з іншими інституціями та забезпечити доступ до інформації про програми та права підлітків у випадку віктимізації. Створення спеціалізованих центрів та програм для підтримки віктимізованих підлітків є важливою складовою роботи у напрямку мінімізації ризиків. Організації громадського сектору та соціальні служби грають важливу роль у підтримці та протидії віктимізації підлітків, забезпечуючи конфіденційну допомогу та юридичні консультації.

Віктимна поведінка підлітків є складною проблемою, обумовленою різноманітними факторами, які включають сімейні конфлікти, відсутність емоційної підтримки та негативний вплив шкільного булінгу. Фактори ризику також виявляються в психологічних аспектах, таких як депресія та використання ризикованих речовин. Захисними чинниками є сімейна та педагогічна підтримка, адекватне соціальне оточення та активна участь у соціальних та освітніх програмах. Спрямованість на зниження ризиків і підтримку підлітків у розвитку соціальних навичок є ключовими для профілактики віктимної поведінки.

РОЗДІЛ 3

МЕТОДИ СОЦІАЛЬНОЇ ПРОФІЛАКТИКИ ВІКТИМНОЇ ПОВЕДІНКИ

3.1. Значення соціальної профілактики в управлінні віктимною поведінкою підлітків

Умови профілактики та корекції віктимної поведінки включають в себе психологічні заходи, які інтегруються в освітній процес школи для запобігання цій формі поведінки у особистостей. Це також включає спеціальну діяльність психологів, спрямовану на збереження, підтримку та розвиток взаємин між дітьми та батьками з урахуванням психічного та особистісного здоров'я на всіх етапах вікового розвитку.

Основні принципи соціальної профілактики віктимної поведінки включають мультидисциплінарність, комплексність, вікову відповідність, довготривалість, послідовність та індивідуальну специфічність [32].

Мультидисциплінарність реалізується через єдність правової, соціальної, педагогічної та психологічної профілактики. Комплексність характеризує згуртовану діяльність фахівців різних напрямків, таких як психологи, вчителі, соціальні працівники, які діють у межах своєї компетенції. Разом з цим, комплексність вимагає поєднання різних напрямків соціальної профілактики, враховуючи роботу з сім'ями та підлітками. Вікова відповідність передбачає опору на знання вікових особливостей досвіду та когнітивних процесів. Довготривалість визначає профілактику віктимної поведінки як тривалий, неперервний у часі процес. Послідовність вимагає взаємодії фахівців у профілактичній роботі та логічності дій, починаючи з діагностики і прогнозування і закінчуючи корекційними впливами. Індивідуальна специфічність орієнтує фахівців на унікальність віктимної поведінки у конкретних сім'ях та вплив сімейної травматизації на розвиток підлітків.

Первинна профілактика спрямована на запобігання сімейних дисфункцій та віктимізації дитини, включаючи формування неконфліктних моделей поведінки та розвиток психосоціальної та гендерної компетентності. Вторинна профілактика спрямована на раннє виявлення конфліктності у сімейних взаєминах за допомогою психологічних методів. Третинна профілактика ставить за мету попередження ревіктимізації дітей та подолання негативних психологічних наслідків внутрішньосімейного насильства.

Соціально-психологічний аспект профілактики включає широкий спектр заходів, спрямованих на забезпечення нормального розвитку особистості та створення безпечного мікросоціального середовища.

«На основі вивчення чинників віктимізації було визначено завдання профілактичної діяльності, спрямованої на актуалізацію особистісного потенціалу з метою зниження й запобігання проявам деструктивної поведінки. До таких напрямків належать: 1. Усунення недоліків сімейного виховання. 2. Формування адекватної самооцінки. 3. Корекція емоційно-вольової сфери. 4. Усвідомлення мотивів поведінки. 5. Корекція низького статусу в групі. 6. Розвиток комунікативних умінь» [6, с. 205-206].

За визначенням Т.І. Тіточки «під віктимологічним запобіганням необхідно розуміти специфічну діяльність уповноважених суб'єктів, спрямовану на своєчасне виявлення та нейтралізацію детермінаційного комплексу, котрий обумовлює/формує віктимну поведінку, а також на розробку/вдосконалення кримінологічних стратегій, метою яких є захист держави та її громадян від кримінально протиправного впливу [33, с. 109].

Також вчені наголошують, що віктимологічна профілактика – це органічна частина системи попереджувального впливу на злочинність, що відрізняється специфікою в тій мірі, у якій поведінка потерпілого включена в механізм факторів, що обумовлюють і сприяють здійсненню злочинів [34, с. 116].

У фокусі віктимологічної профілактики знаходиться потенційна жертва злочину, розгляд якої не обмежується процесуальним аспектом, а розглядається

як умова, яка сприяє скоєнню злочину. Логічно, що в рамках віктимологічної профілактики підлягають впливу саме ті явища, які є основним об'єктом віктимології – віктимність та віктимізація.

Упровадження запобіжних заходів неможливе без інформаційного забезпечення, тобто наявності інформаційної бази, що забезпечує своєчасність і достовірність одержання інформації про стан суб'єктів запобігання, об'єктів запобіжного впливу, обсяги і напрями проведення заходів запобігання [35, с. 90].

Залежно від цілей і завдань віктимологічна профілактика має три рівні: загально-соціальний, спеціальний (спеціально-кримінологічний) та індивідуальний [34, с. 119].

Серед основних заходів у сфері загальносуспільної профілактики вчені визначають кілька напрямків. Спочатку варто звернутися до соціально-економічних ініціатив, спрямованих на поліпшення економічної ситуації країни та забезпечення соціального захисту вразливих верств населення. Це включає заходи для поліпшення соціальних умов життя середнього класу, такі як підвищення рівня доходів.

Додатково, важливо приділити увагу боротьбі з безробіттям та створенню ефективного законодавчого забезпечення віктимологічної профілактики злочинності. Важливим елементом є розроблення механізму захисту законних прав та інтересів осіб, що постраждали від злочинів.

Основним вектором, який переплітається з соціально-економічним та культурно-моральним підходами, є боротьба з алкоголізмом та наркоманією в середовищі населення. З індивідуальної точки зору, це вимагає більш конкретного підходу до віктимологічної профілактики, оскільки фокусується на конкретній особі з схильністю до віктимної поведінки.

Можна вважати, що саме індивідуальний рівень є більш доступним для здійснення повноцінного та цілеспрямованого впливу. Високоякісна робота педагогів, психологів та представників органів внутрішніх справ може сприяти

визначенню факторів віктимної поведінки підлітка та розробленню системи заходів для боротьби з ними.

Спеціальний рівень представляє собою реалізацію заходів державними органами, громадськими об'єднаннями та окремими громадянами, спрямованих на попередження злочинів шляхом обмеження виявлення віктимних рис у конкретних груп осіб. Основні заходи спеціальної віктимологічної профілактики поведінки неповнолітніх, які стали жертвами правопорушень, включають:

1. Виявлення та своєчасна реакція на фактори, які спричиняють появу у неповнолітніх стану «хронічної» жертви.
2. Заходи, спрямовані на запобігання повторних випадків віктимної поведінки серед підлітків.
3. Актуалізація заходів з безпеки та правової поведінки в рамках педагогічних програм розвитку дитини.
4. Забезпечення безпеки потенційних жертв кримінальних правопорушень.
5. Створення баз даних, що містять інформацію про обставини вчинених кримінальних правопорушень, зокрема знаряддя та засоби вчинення, час, місце, а також поведінкові особливості потерпілих.
6. Розробка методів актуалізації заходів віктимологічної профілактики суспільно небезпечних дій проти неповнолітніх.

«Проявом моральної віктимної поведінки є випадки, коли людина прагне залучити інших до дотримання соціальних норм: робить зауваження тим, хто виявляє ознаки аморальної поведінки, заступається за жінок або слабших, повідомляє в правоохоронні органи про факти хуліганства та аморального поводження оточуючих» [37. с. 133] . ().Внаслідок цього, людина може стати об'єктом вербальної або фізичної агресії від тих, на кого були спрямовані її благі наміри. Її поведінка може бути сприйнята навколишніми, які мають низький рівень моральності, або сприяючою (якщо виявлено безпідставну довіру або необачність), або провокуючою (наприклад, спонукаючою до агресивних дій у відповідь).

3.2. Основні стратегії і підходи у соціальній профілактиці віктимної поведінки підлітків

Сучасне суспільство постійно стикається з проблемою віктимної поведінки серед підлітків, що вимагає ефективних стратегій та підходів у соціальній профілактиці. Перш за все, важливо розуміти, що віктимна поведінка не є нормальною частиною підліткового віку, і вона може бути результатом різноманітних факторів, таких як соціальне середовище, навколишній тиск, або навіть проблеми в сім'ї.

Однією з ключових стратегій у соціальній профілактиці віктимної поведінки є активне створення сприятливого соціального середовища для підлітків. Школи, сім'ї та громадські організації повинні спільно працювати над створенням позитивної атмосфери, яка сприяє взаєморозумінню, толерантності та підтримці. Важливо розвивати навички соціальної адаптації та сприяти побудові сильних міжособистісних зв'язків.

Ще однією важливою стратегією є індивідуалізація підходу до кожного підлітка. Розуміння унікальних особливостей та потреб кожної особистості дозволяє ефективно виявляти можливі ризики та вчасно реагувати на них. Індивідуальний підхід передбачає залучення до процесу виховання психологів, соціальних працівників та педагогів, які можуть надати підтримку та консультування у важливих моментах.

Однак необхідно також акцентувати увагу на вихованні навичок саморегуляції та вирішення конфліктів. Підлітки повинні мати можливість вчитися ефективно взаємодіяти з навколишнім світом, вирішувати конфлікти та розуміти наслідки своїх дій. Це допомагає їм стати стійкими до негативних впливів та робить їх менш схильними до віктимної поведінки.

Як запевняють вчені, «заходи віктимологічної профілактики слід розробляти з урахуванням криміногенної ситуації в регіоні та доводити до громадян через засоби масової інформації. Доцільним є створення віктимологічних теле- та радіопередач, в яких розповідалося б про те, як

поводитися в тій чи іншій ситуації, як не потрапляти під вплив криміногенних ситуацій, як забезпечити власну безпеку, безпеку житла і особистого майна [38, с. 142]. У більш конкретному вимірі для збільшення ефективності протидії злочинності серед неповнолітніх слід вживати наступні профілактичні заходи: уникання негативного впливу неблагополучного сімейного середовища; надання батькам психологічної освіти та консультування з психології; створення психіатричних центрів, які здатні надавати допомогу у соціально-психологічній діагностиці та рекомендації правоохоронним органам стосовно проведення профілактичних заходів; запобігання криміногенному впливу на неповнолітніх групи, застосування заходів віктимологічної профілактики.

Під час вибору індивідуальної програми для підлітка, важливо мати на увазі, що така ініціатива повинна базуватися на обґрунтованому припущенні, прогнозі та правовому обґрунтуванні, що конкретна особа має потенціал стати жертвою злочину. Специфічні віктимологічні заходи на індивідуальному рівні включають дії, спрямовані на осіб, які за їхньою поведінкою та сукупністю особистісних рис, соціального статусу, найбільше ймовірно можуть опинитися у небезпеці для свого життя, здоров'я, волі, гідності, статевої недоторканості, майнових цінностей і т.д.

Головним завданням віктимологічної профілактики на рівні конкретної особи є усунення можливої небезпеки для потенційної жертви або потерпілого. Зокрема, у контексті цієї мети особливо актуальним виглядає розробка заходів індивідуальної віктимологічної профілактики для неповнолітніх, які вже відчували негативний вплив у суспільстві.

Виявивши певний рівень віктимності та ідентифікувавши ознаки, що можуть призвести до подальшого розвитку цієї становища, застосовуючи інструменти індивідуальної віктимологічної профілактики, також можна знизити потенційну вразливість конкретної особи. Саме на цьому етапі слід використовувати програму корекції віктимності для окремих осіб. Ця програма має дві форми - безпосередньої та ранньої.

«Заходи безпосередньої профілактики спрямовані на особу, яка вже стала жертвою злочину або перебуває у стані, близькому до «перетворення» у жертву; заходи ранньої профілактики – на особу, яка підпадає під ознаки потенційної жертви через те, що вона володіє високим ступенем віктимності» [39, с.201, 40, с. 192, 41, с. 164].

У даному контексті можна виокреми такі напрямки соціальної профілактики для уникнення небажаних ситуацій:

- сприяння самостійності та рішучості;
- розбудова комунікативних навичок;
- підвищення самосвідомості;
- сприяння соціальній інтеграції;
- системна робота із засобами безпеки.

Романенко О. В вбачає за доцільне здійснення комплексної профілактики віктимної поведінки неповнолітніх за такими напрямками.

1. Формування правосвідомості у процесі соціалізації дитини.
2. Розвиток здатності до соціально-перцептивного передбачення.
3. Формування поведінкових стратегій у віктимологічних ситуаціях [46, 76-80]

У цілому, соціальна профілактика віктимної поведінки серед підлітків вимагає комплексного підходу та співпраці всіх стейкхолдерів. Сприяючи створенню позитивного соціального середовища, індивідуалізуючи підходи та розвиваючи навички саморегуляції, суспільство може досягти значущих результатів у запобіганні віктимної поведінки та сприяти психосоціальному розвитку підлітків.

3.3. Програма соціально-профілактичних заходів з попередження віктимної поведінки підлітків

Інтенсивний індивідуальний вплив на неповнолітніх повинен бути особливо активним і супроводжуватися збільшеним контролем їхньої поведінки, як з боку сім'ї, так і зі сторони навчальних закладів. Така взаємодія

між вихователями та родинами повинна відбуватися, зокрема, у сфері дозвілля. Саме тут реальність виникнення віктимної поведінки стає найвищою. Тому організація часу для відпочинку, формування у підлітка зразків безпечної поведінки та виключення злочинних дій повинні стати ключовими аспектами у запобіганні віктимної поведінки. Як зазначається у науковій літературі, оскільки багато злочинів, пов'язаних із неповнолітніми, відбуваються у рамках різних злочинних угруповань, віктимологічний аспект профілактики передбачає прийняття заходів, спрямованих на розпадання цих злочинних груп, позбавлення підлітків впливу підбурювачів, а також застосування кримінально-правових заходів проти підбурювачів та їхньої ізоляції [42, с. 254].

Серед негативних умов соціалізації, які досліджуються в більшості наукових робіт, переважно визначають кримінальні, екстремальні та складні ситуації, пов'язані з небезпекою, катастрофами, фізичним та психологічним насильством, або патологічними (фізіологічними і психологічними) порушеннями. Недостатньо досліджено вплив віктимогенних чинників на людину в умовах повсякденного життя. Такі ситуації становлять значну частину людського існування і традиційно розглядаються як благоприємні (якщо рутинний, звичайний порядок не порушується). Проблему благополуччя та комфорту не асоціюють з потенційно стимулюючим впливом. У результаті виникають умови для стагнації особистісних ресурсів людини та добровільного узяття на себе ролі жертви.

На думку науковців у разі прагнення зберегти свої умови існування або відмову змінювати фактори, що віктимізують, йдеться про синдром жертви, який може розвинути внаслідок системної зміни особистості під впливом віктимізації.

До типових наслідків переживання віктимізації належать [43, с.41]:

- розлади емоційно-настановної та аксіологічної сфери;
- порушення норм безпечної поведінки;

- типові віктимні відхилення (мазохізм, садизм, експібіціонізм, патологічний еротизм-німфоманія) і нетипові віктимні девіації (адикції).

Програма соціально-профілактичних заходів з попередження віктимної поведінки підлітків може бути побудована на основі вказаних етапів та підходів

Таблиця 3.1

Етапи та зміст програми соціально-профілактичних заходів з попередження віктимної поведінки підлітків

	Етапи діяльності	Зміст та пропонувані заходи
1	Етап 1: Діагностика віктимної поведінки підлітків	Аналіз віктимної поведінки: <ul style="list-style-type: none"> • Проведення досліджень та анкетування для визначення рівня віктимної поведінки серед підлітків. • Встановлення факторів, що сприяють віктимності, таких як низька самооцінка, конфліктні взаємини тощо.
2	Етап 2: Розробка програми соціально-педагогічної профілактики	Створення програми: <ul style="list-style-type: none"> • Визначення основних цілей та завдань програми. • Розробка комплексу заходів, спрямованих на попередження та реагування на віктимну поведінку. Підтримка віктимізованих підлітків: <ul style="list-style-type: none"> • Створення системи психосоціальної підтримки для віктимізованих осіб. • Організація групових сесій та індивідуальних консультацій.
3	Етап 3: Реалізація програми	Тренінги та семінари: <ul style="list-style-type: none"> • Проведення тренінгів із розвитку комунікаційних та конфліктних навичок. • Організація семінарів з психологічної адаптації та саморегуляції. Організація заходів: <ul style="list-style-type: none"> • Проведення заходів для підтримки позитивних взаємин з ровесниками та дорослими. • Впровадження заходів з попередження насильства та булінгу в шкільному середовищі.
4	Етап 4: Моніторинг та оцінка ефективності	Оцінка програми: <ul style="list-style-type: none"> • Здійснення регулярного моніторингу ефективності програми. • Збір фідбеку від учасників та педагогічного персоналу. Корективи та покращення: <ul style="list-style-type: none"> • Внесення коректив у програму на основі результатів оцінки. • Адаптація заходів з урахуванням змін у соціальному середовищі.
	Основні підходи до соціально-профілактичних заходів	<ul style="list-style-type: none"> • Розвиток навичок комунікації та вирішення конфліктів. • Розвиток навичок саморегуляції та адаптації. • Попередження насильства та булінгу. • Підтримка позитивних взаємин з ровесниками та дорослими. • Підтримка позитивного самовизначення та самооцінки.

Загалом, запропонована програма соціально-профілактичних заходів спрямована на створення комплексного підходу до попередження віктимної поведінки підлітків. Цей комплекс включає в себе широкий спектр дій, спрямованих на забезпечення безпеки та підтримки у розвитку молоді. Визначення програми передбачає ретельний аналіз та діагностику віктимної поведінки підлітків, визначення факторів, що сприяють віктимності, таких як низька самооцінка чи конфліктні взаємини.

На етапі розробки програми визначаються основні цілі та завдання, а також розробляється комплекс заходів, спрямованих на попередження та реагування на віктимну поведінку. Ключовим аспектом є підтримка віктимізованих підлітків через створення системи психосоціальної підтримки та організацію групових сесій та індивідуальних консультацій.

Реалізація програми передбачає проведення тренінгів і семінарів для розвитку комунікаційних та конфліктних навичок, організацію заходів для підтримки позитивних взаємин з ровесниками та дорослими, а також впровадження заходів з попередження насильства та булінгу в шкільному середовищі.

На етапі моніторингу та оцінки ефективності здійснюється регулярний аналіз результатів програми, збір фідбеку від учасників та педагогічного персоналу. З урахуванням отриманих даних вносяться корективи у програму для її подальшого вдосконалення та адаптації до змін у соціальному середовищі.

Основні підходи до соціально-профілактичних заходів включають розвиток навичок комунікації та вирішення конфліктів, формування навичок саморегуляції та адаптації, попередження насильства та булінгу, підтримку позитивних взаємин з ровесниками та дорослими, а також підтримку позитивного самовизначення та самооцінки.

Висновки до розділу 3

Умови профілактики та корекції віктимної поведінки включають психологічні заходи, які інтегруються в освітній процес школи та спрямовані на запобігання цій формі поведінки у особистостей. Це також передбачає спеціальну діяльність психологів для збереження, підтримки та розвитку взаємин між дітьми та батьками, враховуючи психічне та особистісне здоров'я на всіх етапах вікового розвитку.

Основні принципи соціальної профілактики віктимної поведінки включають мультидисциплінарність, комплексність, вікову відповідність, довготривалість, послідовність та індивідуальну специфічність. Це передбачає єдність правової, соціальної, педагогічної та психологічної профілактики, комплексну діяльність фахівців різних напрямків, врахування вікових особливостей досвіду та когнітивних процесів, тривалу та неперервну профілактику, логічність та індивідуальний підхід до визначення унікальності віктимної поведінки у конкретних сім'ях. Профілактика розглядається на трьох рівнях: первинна спрямована на запобігання сімейних дисфункцій та віктимізації дитини; вторинна на раннє виявлення конфліктності у сімейних взаєминах; третинна на попередження ревіктимізації та подолання наслідків внутрішньосімейного насильства.

Сучасне суспільство потребує ефективних стратегій соціальної профілактики віктимної поведінки підлітків, оскільки ця проблема є серйозною і вимагає системного підходу. Важливо розуміти, що віктимна поведінка у підлітків не є нормою, а результатом впливу різноманітних факторів, таких як соціальне середовище, навколишній тиск та проблеми в сім'ї. Створення сприятливого соціального середовища для підлітків є ключовою стратегією у соціальній профілактиці. Спільна робота шкіл, сімей та громадських організацій спрямована на побудову позитивної атмосфери, яка сприяє взаєморозумінню, толерантності та підтримці, а також розвиток соціальної адаптації та міцних міжособистісних зв'язків.

Інтенсивний індивідуальний вплив на неповнолітніх, супроводжуваний контролем з боку сім'ї та навчальних закладів, особливо в області дозвілля, є ключовим для запобігання віктимної поведінки, оскільки саме тут реальність виникнення цього явища є найвищою. Організація часу для відпочинку, формування безпечних зразків поведінки та виключення злочинних дій повинні стати основними аспектами у протидії віктимної поведінці. Заходи віктимологічної профілактики також повинні орієнтуватися на розпадання злочинних груп, виключення впливу підбурювачів та застосування кримінально-правових заходів проти них, спрямовані на їхню ізоляцію. Серед умов соціалізації, вивчених у наукових дослідженнях, слід враховувати кримінальні, екстремальні та складні ситуації, які можуть викликати віктимності, але також визначити вплив віктимогенних чинників у повсякденному житті, що може призвести до синдрому жертви. Наслідки віктимізації на людину можуть включати розлади емоційно-настановної сфери, порушення безпечної поведінки та віктимні відхилення, тому програма соціально-профілактичних заходів повинна базуватися на діагностиці віктимної поведінки, розробці ефективної програми та реалізації тренінгів та заходів, спрямованих на попередження цього явища, з подальшим моніторингом та оцінкою ефективності.

ВИСНОВКИ

Виняткові риси особистості формуються на основі позитивного чи негативного досвіду, включаючи індивідуально-конституційні особливості, виховання та навчання. Віктимність розглядається як системна динамічна особливість, що виявляється в біологічних, психологічних, моральних і соціальних деформаційних відхиленнях. Виокремлюють психологічні та соціально-психологічні чинники віктимізації, включаючи характеристики особистості та особливості соціального середовища. Віктимність представляє собою набуті фізичні, психічні та соціальні характеристики, що збільшують ймовірність перетворення у жертву. Віктимна поведінка розглядається як активність, спрямована на провокацію агресора, і виявляється в проявах автоматичних чи свідомих дій, що створюють умови для потенційної або реальної схильності стати жертвою. Характерні ознаки віктимної особистості включають емоційну нестійкість, високий рівень тривожності, сором'язливість, надмірну довірливість та вразливість, що разом із специфічними діями спонукають інших до агресії. Віктимність розглядається як психологічне відхилення, вбудоване у звичайні форми поведінки, визначаючи потенційну схильність особи стати жертвою в залежності від її психологічних та поведінкових особливостей.

Формування віктимності в особистості поглиблюється через насильство у дитинстві, що призводить до хронічного травматичного досвіду та змін у сприйнятті власного тілесного «Я». Соціальні фактори, такі як аморальний спосіб життя батьків та емоційна депривація, сприяють формуванню віктимної особистості в підлітковому віці. Психологічні аспекти віктимності включають нестабільність моральних переконань, підвищений егоцентризм та деперсоналізацію. У підлітковому віці важливі риси, такі як схильність до опору, неадекватна самооцінка та низький рівень управління емоціями. Підлітковий період визначає формування особистісних рис, що можуть збільшити ймовірність віктимності в поведінці. Сприятливе сімейне середовище, адекватне виховання та соціальна підтримка впливають на

здатність підлітка вирішувати конфлікти та контролювати емоції. Віктимологічні дослідження підтверджують, що формуванню віктимної поведінки сприяє комплекс факторів, включаючи психо-фізіологічні, індивідуально-психологічні та соціально-психологічні. Стратегії сімейного виховання та взаємодія з батьками є ключовими елементами у формуванні віктимної поведінки підлітка.

Врахування індивідуальних особливостей та реакцій підлітка на стресові ситуації є ключовим у психологічній підтримці. Інтеграція терапевтичних підходів, таких як когнітивно-поведінкова терапія, арт-терапія та психотерапія, може сприяти зниженню рівня тривожності та депресії у підлітка. Створення безпечного простору для висловлення емоцій та розвиток позитивних механізмів саморегуляції є важливими компонентами психологічної підтримки.

Соціальні наслідки віктимної поведінки підлітків включають формування соціальної норми, прийняття насильства та можливість втрати соціальної інтеграції. Важливо розуміти, що віктимність може визначити довгостроковий соціальний статус особи. Здорові міжособистісні відносини визначаються соціальною роллю у встановленні адаптивних соціальних навичок, що підкреслює важливість активної ролі педагогів та батьків у формуванні емпатії та конфліктного врегулювання.

Віктимна поведінка може сприяти формуванню негативних стереотипів та паттернів в суспільстві, зокрема, у підлітків, які вивчають стратегії взаємодії в негативних сценаріях. Це може призвести до подальшого розвитку насильницьких відносин та утворення циклу насильства. Розуміння психологічних та соціальних наслідків віктимної поведінки важливе для розробки ефективних стратегій підтримки та профілактики, спрямованих на створення безпечного та емпатійного середовища для підлітків.

Віктимологічна профілактика визначає завдання, такі як усунення недоліків сімейного виховання, формування адекватної самооцінки, корекція емоційно-вольової сфери, усвідомлення мотивів поведінки, корекція низького статусу в групі та розвиток комунікативних умінь.

У світі підлітків, які стикаються з віктимізацією, батьки відіграють ключову роль, забезпечуючи не лише емоційну та практичну підтримку, але й відкриті та неосудливі розмови про проблему. Важливо, щоб батьки допомагали розуміти підліткам, що вони не винні у віктимізації, та сприяли пошуку шляхів вирішення проблеми. Більшість підлітків експериментують з алкоголем та сигаретами, і тут роль батьків полягає в чесному та відвертому спілкуванні, щоб упевнитися, що експерименти не перетворилися в залежність.

Щоб ефективно протидіяти віктимізації, потрібно об'єднати зусилля освітніх установ, медичних служб, соціальних служб та правоохоронних органів. Спільна робота інституцій, громад та влади допоможе створити безпечне середовище та надати належну підтримку тим, хто її потребує. Отже, інституційна підтримка та протидія віктимізації є важливою складовою вирішення проблеми віктимної поведінки підлітків, сприяючи їхньому безпеці та благополуччю в здоровому та безпечному соціальному середовищі.

Фактори ризику віктимної поведінки у підлітків включають негативне сімейне середовище, відсутність соціальної адаптації та навичок розв'язання конфліктів. Ці елементи можуть призвести до формування агресивної та протиправної поведінки в молоді. З іншого боку, фактори захисту, такі як підтримуюча сімейна атмосфера, участь у позитивних соціальних групах та систематичне навчання соціальним навичкам, значно зменшують ризик віктимної поведінки. Наявність соціальної підтримки та освітні програми сприяють здоровому розвитку та психосоціальній стійкості підлітків. Суцільна стратегія соціальної профілактики, що враховує ці фактори, допоможе ефективно протидіяти віктимній поведінці та створити безпечне середовище для розвитку молоді.

Віктимологічна профілактика необхідна для своєчасного виявлення та нейтралізації факторів, які обумовлюють віктимну поведінку, а також для розробки стратегій захисту від кримінального впливу. Упровадження запобіжних заходів передбачає інформаційне забезпечення, щоб забезпечити

своєчасність та достовірність інформації про стан суб'єктів та об'єктів запобіжного впливу.

Індивідуалізація підходу до кожного підлітка важлива для ефективної ідентифікації ризиків та своєчасної реакції. Залучення психологів, соціальних працівників та педагогів у процес виховання дозволяє надати індивідуальну підтримку та консультування.

Наголос також слід робити на розвитку навичок саморегуляції та вирішення конфліктів серед підлітків, допомагаючи їм ефективно взаємодіяти з оточуючим світом та робити виважені рішення, що сприяє їхній стійкості до негативних впливів та зменшує схильність до віктимної поведінки.

Заходи віктимологічної профілактики повинні бути адаптовані до криміногенної ситуації в регіоні та активно комунікуватися через засоби масової інформації. Індивідуальна програма для кожного підлітка повинна базуватися на обґрунтованих припущеннях і прогнозах, з фокусом на запобіганні можливих небезпек та усуненні ризиків.